ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА ІВАНА БАГРЯНОГО

У 1946 р. у статті про творчість Івана Багряного видатний літературознавець і мовознавець Юрій Шерех, даючи характеристику творів, що "створюють ілюзію вселюдського мистецтва", писав, що в сучасній українській літературі "до цього ідеалу покищо наближалися хіба твори Уласа Самчука" і можна дуже радіти, що тепер, після появи "Золотого бумеранга", поруч можна поставити поезії Івана Багряного.

З того часу до смерти Багряного минуло 30 років і, не зважаючи на те, що він 15 років хворів на туберкульозу, на діябет і на серце, він створив цілу низку нових талановитих творів, що закріпили за ним тверде місце серед найкращих наших письменників, зокрема у вільному світі. Цьому успіхові сприяли не тільки його талант і незвичайна працьовитість, а й те, що всі його твори написані на теми боротьби нашого народу проти окупанта, на болючі теми нашої дійсности, про що протягом усього часу московської окупації в Україні, поневіряючись під гнітом червоної Москви, бачачи страшний голод, арешти, розстріли, заслання, нищення нашої культури та її діячів, часто кожен думав: невже ж не прийде час, коли все це буде відбито в нашій літературі, невже ж не прийде час, коли про страждання почує вільний світ? І, як бачимо, Іван Багряний став одним з наймастерніших і най-завзятіших виразників тих наших бажань, одним з тих, що очолив духову боротьбу нашої еміграції, нашого народу проти ворога України — червоної Москви.

Ми не можемо також забути тих страшних часів для всіх нас, коли над нашими головами звисла чорна петля репатріації, коли на наших людей, мов на диких звірів, почали полювати московські енкаведівські людолови. І в ту чорну ніч, коли кожен не знав, у яку щілину заховати свою душу від нечуваних страждань і загибелі, пролунав сміливий голос Івана Багряного на оборону політичного емігранта. Це була невеличка книжечка "Чому я не хочу повертатись до СССР?", яку він написав в Авгсбурзі в холодній таборовій їдальні за 24 години. Цей твір був написаний з великим темпераментом і з великою сміливістю.

Він писав у тій брошурі: "Я вернуся до своєї Вітчизни з мільйонами своїх братів і сестер, що перебувають тут, в Європі, і там по сибірських концентраках тоді, ноли тоталітарна кривава большевицька система буде знесена тан, як і гітлерівська. Ноли НКВД піде вслід за Гестапо, коли червоний російський фашизм щезне так, як шез фашизм німецький...".

Перекладена на англійську, еспанську, італійську та інші мови, ця брошура зробила багато користи для всіх, хто не хотів повертатися до московської тюрми народів. Вона розкрила очі багатьом міністрам інших країн, діячам ООН — всім тим, хто вирішував нашу долю, що ми не зрадники і не коляборанти, а що причина ховається в деспотичній системі, яку накинула Москва нам та іншим народам Радянського Союзу, що вона позбавила нас національного й культурного розвитку, відібравши найелементарніші умови державного існування.

Тож невтомна діяльність Івана Багряного на оборону свого народу, його майстерні літературні твори, зрештою, піднесли його на тану височінь, що ми сьогодні говоримо про нього, як про письменника, твори якого стали мистецьким і політичним скарбом всієї нашої спільноти на еміграції. Все це дає нам підстави берегти цю спадщину, вивчати її й пропагувати.

Але спершу кілька слів про біографію письменника. Народився Іван Павлович Багряний 2 жовтня 1907 р. в Охтирці на Харківщині в родині муляра. Мати походила з селян із Куземена. Це село поблизу від Груні, біля якого народився відомий гуморист Остап Вишня, в тому ж Охтирському повіті. Вчився Багряний спершу в церковноприходсьній школі в Охтирці, а з 1916 по 1919 рік у так званій Вищій початковій школі. З 1920 р. він уже навчається слюсарської справи в Охтирській технічній школі, але, не закінчивши, переходить до Краснопільсьної художньокерамічної школи, яку закінчив у 1922 р. 1926 р. він вступає до Київського художнього інституту, але 1929 р. його звільняють за націоналізм.

Літературні здібності у Багряного виявились ще з дитячих років, коли він вчився ще в школі, де, маючи 11-12 років, редагував шкільний, писаний від руни журнал "Надія". Серйозніші твори він почав писати у 1925 р., друкуючи їх в журналах "Глобус", "Плужанин", "Всесвіт", "Гарт", "Кіно", "Червоний шлях", "Життя й революція" та інших. Початки його творчости позначилися впливами Шевченка та Глібова, як це він і сам зазначив.

Треба згадати, що в ті роки, зараз по визвольній боротьбі, українська стихія була ще досить сильна, редакторами по редакціях працювали часто українські патріоти, і Москва не мала ще того тиску й свавілля, що в пізніші роки.

На жаль, всі поезії та оповідання першого періоду не збереглися. Перша книжка поезій нашого поета виходить 1927 р. у в-ві "Маса" під назвою "До меж заказаних". Сама назва говорить за себе, що автор хоче досягти в цій збірці заборонених меж. Справді, автор відразу привернув до себе увагу читача і своєю сміливістю, і свіжістю тематики, і майстерністю. У вірші "Канів", просякнутому болем за злидні, що панували навколо, поет, дивлячись на постать великого Тараса, ніби пізнає його журбу за нездійснені надії І запитує:

Чого хмурний, похмурний? Що жалієш?..

Що хутори задрипані німіють

І няньчать злидні, ян в минулих днях...

І поет в сатиричній формі висміює дійсність, кажучи, що "Ніяк гарба прогресу в рабському поті не зрушить злиднів давнього раба".

Тан розумів нашого поета і советський критик Правдюн, який писав: "Для розуміння настроїв поетових досить узяти вірш "Канів" і, навівши цитати з вірша", критик пише: "Поет глузує з індустріялізації країни, бо

це ж, мовляв, для нього "гарба прогресу". Сучасність, будівництво для Багряного тільки "новітній Вавилон", він намагається найти спочинок у минулому...".

Вірш "Перепілка" написаний у 1926 р. у відомому Батурин!, який під час війни Мазепи з Москвою, з Петром Першим, був спалений дотла, де москалі винищили все населення. Цей вірш повний глибоного ліризму, забарвлений українською символікою, але не позбавлений також заклину до боротьби і віри в перемогу, що характерне для всієї творчости Багряного.

До того ж періоду творчости належить і поема "Комета", яку автор вислав до журналу "Глобус" у Києві, але НКВД перехопило цей рукопис, і він фігурував, як доказ проти Багряного на слідстві у 1932 р. В цій поемі автор гостро картав поетів, що вихваляли на всі лади владу, що продавали свій талант за гроші. Він писав:

Поети-євнухи у наш двадцятий вік!

Звичайно, не усі і не на всій плянеті.

Я лиш всього про земляків моїх —

Лише про них — про євнухів-поетів.

Родившись з нрилами, не вчилися літать,

Родившись гордими, навчились плазувати...

І от тепер:

вони в капелі состоять —

В напелі євнухів при наті!..

Великою сенсацією, що радісно сколихнула літературні нола, а разом і обурила та розгнівала партійнопідлабузницьну критику, була поява небувалої ще досі книжки. Це була "Аве Марія", що вийшла з друку 1929 р. ноштом автора в Охтирці. Діставши дозвіл на друк, який дав йому тодішній голова Просвіти Борис Антоненко-Давидович, автор поставив друнарям добрий могорич і за одну ніч невелична книжечка, розміром 8 на 12 сан-тиментрів, була надрукована. На цій книжці, що мала 106 сторінон газетного паперу, було надруковано: Видавництво "САМ". Це видання відразу було сконфісковане владою, проте із 1200 виданих примірників за кілька днів, дони до крамниць прийшов наназ влади про заборону, 90% видання покупці розхапали.

Де ж пан, уже на самій титульній сторінці ннижни стояла зухвала присвята:

"Вічним бунтарям і протестантам,

Всім, хто родився рабом і не хоче бути ним.

Всім скривдженим і зборканим,

І своїй бідній матері крик свого серця присвячую".

Уже ці рядки відразу викликали зацікавлення і говорили про зміст книжечки. Проте сама поема не становила ні з мистецького боку, ні з боку змісту якогось шедевру. Це був твір про дівчину, що під впливом обставин дійсности, зазнала багато поневірянь і злиднів, ставши покриткою. Автор, правда, і в пролозі до поеми критикував дійсність, та найбільше вістря ховалося у вступному слові, написаному в формі листа до друга. Тут свою убивчу сатиру автор спрямував проти отієї згадуваної вже продажности в житі й літературі. До того ж, треба сказати, це були часи початків кривавої колективізації, яку окремі продажні поети,

письменники й редактори почали пропагувати, дістаючи за це добрі гонорари. І цей лист до уявного друга був, дійсно, криком душі автора. Іван Багряний писав у ньому:

"Друже мій любий!

Прошу не називай мене поетом, бо це мене жорстоко ображає. Не іменуй мене поетом, друже мій, бо поети нині — це категорія злочинців, до якої я не належав і не хочу належати. Не іменуй же мене поетом, бо слове поет скорочено стало визначати: хамелеон, проститутка, спекулянт, авантурник, ледар...

Не іменуй же мене поетом, друже мій. Я хочу бути тільки людиною, яких так мало на світі, я хочу бути тільки нею...

Ударившись об мур підлости, вифарбленої в красивий колір, і відскочивши від нього, я покотився в протилежний бік. І тепер уже не знадить він мене і не вдарюся я об нього, бо це дуже боляче. Проте, я не шкодую — так мусіло бути. Це наука.

Не іменуй же мене поетом, друже мій. Прийми цей твір, як приймав ти його колись — три роки тому — за одверту сповідь одвертої людини. Тоді він припав тобі до серця. Але тоді ти чув його тільки з уст моїх, сьогодні ж з нього я починаю свій похід по дорозі, обсипаній камінням.

Я на це остаточно зважився внаслідок об'єктивних і суб'єктивних причин і якщо зломлю собі шию, то не буду дуже шкодувати. Мокрий води не боїться.

Ти збентежений! Так-так, це ж виходить за рямці твого розуміння. Не турбуйся, це ж просто: ти кажеш "Обминай те каміння, будь гнучким, будь липким, улесливим, запобігливим і, головне, будь покірним — і ти будеш щасливий". Це кажеш ти, що маєш титул редактора...

Ну, а я кажу: "Ходи тільки по лінії найбільшого опору і ти пізнаєш світ. Ти пізнаєш його на власній шкурі. А пізнавши світ, ти пізнаєш себе і не понесеш ніколи душу свою на базар, бо вона буде цінніша за Всесвіт і не буде того, хто міг би її купити.

Пробував і я ходити по-твоєму і як ходять інші, і не зумів. Це гидко. Це більше ніж гидко. А ще гидше те, що такі та шукають сучка в оці твоєму".

Свою передмову Багряний закінчив обіцянкою, що він буде боротися проти того фальшу доти, доки ходитиме на цій планеті. І хоч авторові, коли він писав цю своєрідну присягу, було тільки 21 рік, він дотримав свого слова. В кожному творі автор виступав в обороні свого народу, кидаючи у вічі ворогові:

Ви за підлість ув'єте вінками,

За любов ведете умирать.

Це була щира сповідь молодої людини, письменника, що ледве взяв перо в руки, але добре знав, що не можна продавати інтересів свого народу, своєї честі за ласку окупанта.

Після "Аве Марії" наступного 1930 р. виходить з друку у в-ві "Ннигоспілка" віршований історичний роман "Скелька". Це назва одного села на Полтавщині. Цей твір, як автор розповідав мені свого часу, написаний 1928 р. в Охтирці, в батьковій хаті, на Нижньо-Котелівській вулиці 51, всього за 22 дні. Коли автор працював над цим романом, поринувши з головою в творчість і забувши про ввесь світ, його часто відвідували студенти охтирського Педтехнікуму. Вони, — казав Багряний, — мов повитухи при народженні дитини, разом з ним переживали, хвилювалися і допомогали ще й тим, що носили йому махорку. "Якби не ця махорка, — розповідав І. Багряний, — то може б я й не написав цієї книжки. Я не міг

працювати, не курівши, а курив, як швець". Цю махорку 1. Багряний і оспівав в одному місці у "Скельці":

А все ж, ян не кажіть, —

Благословен, хто вигадав махорку!!

Не легко змовчати про те, що бачив, що чув,

! я тримаюсь, міцно серце зборкав,

Щоб не сказати зайвого, не плачу й не кричу, —

Двадцяту пачку допалю і тихо закінчу,

І не зіб'юсь ніде в словах...

Благословен, хто вигадав махорку!

Така скупа на скарги і слова!

Обступить душу і не вийти з диму грому.

Неначе нянька, колисає і співа.

Десь сивим мохом болі накрива...

Гірка й "рачительна" махорка Наркомпрому!

Тут хоч і не гостро, а скрізь бринить іронія над гіркою дійсністю. І коли рукопис читав у Головліті цензор єврей Наум Калюжний, якого теж ліквідували за націоналізм, то й тут вимагав від автора змін, щоб не так гостро звучав закид про безправність українського народу.

Загалом же у романі "Скелька" автор робить новий і великий крок вперед. Він продемонстрував тут не тільки вірність своїй клятві, висловленій в поемі "Аве Марія", а й поназав мистецьку дозрілість. За умов під-совєтсьної дійсности це була велина радість для читача і для літератури.

Перша рецензія, написана якимсь Ярмолинсьним в одесьному журналі "Металеві дні", яний, до речі, редаґував тоді Іван Майстренко, що живе тепер в Зах. Німеччині, була прихильна. Проте скоро з'явилися інші, що ганьбили твір за націоналізм.

У своєму романі І. Багряний змалював давні часи в Україні, зокрема на Полтавщині, ноли після поразки під Полтавою, Московія, захопивши Унраїну, провадила великий наступ на все українське. Ян засіб швидкого змосновлення, вона насаджувала російські церкви та манастирі, які творили різні злочини. Ґрунтом до написання цього твору була леґенда, що шила між людьми про куземенський манастир, який люди нолись спалили. Отже дія відбувається в Грунському повіті, на тлі чудових краєвидів Полтавщини в селі Скелька та навколо нього: в Куземині, Зарічній, над річкою Ворсклою.

Відгомін нозацької слави ще міцно жив у серцях народу, і автор часто у творі картає тих, хто забуває славне минуле. Твір починається з інтродукції, що є своєрідною експозицією:

Прилипла Скельна (Скельна це село)

Над Ворсклою, де гори голубіють;

Біленькі хати цвітом залило,

Попід горою ж, наче бемське скло,

Блищить вода,

А далі, мов сулія, Поставлена на сизому шпилі, Там, де ліси і замчище здорове, Де дух велиний, а діла малі, Мигає маківкою, ніби на столі, На спині гір Куземинсьна покрова...

Ліси і синь, Сади і зграї нив,

і тихе мариво ген-ген над хуторами, І йдуть млини, як з степу чабани... Вклоняються, помахують руками...

0 скільки днів і скільки поколінь, Цвітуть ці гори, дивлячись на луки, Тече ріка в далеку голубінь,

А їм однаково чи сонце, чи хмарінь, Чи свій, чи ворог, зустріч чи розлука.

1 тільки дуб старий, свідок людських болінь, Безсило охкає, розкидуючи руки..,

А на тлі цього краєвиду бачимо, як:

Упершись банями зі скелі під зеніт, Величний, як хеопсова могила, Там манастир стояв...

Весь роман насичений духом історії і боротьби проти Росії. Автор тут висловлює жаль, що Мазепа програв війну, розкриває царські заміри звести нанівець український нарід. У творі зустрічаємо багато свіжих оригінальних образів, метафор, мистецьких засобів, що підносять роман до мистецької зрілости.

Комуністична влада не подарувала Багряному критики дійсности та українського патріотизму в цьому творі, дарма що він був спрямований проти царя та його політики. 1931 р. в журналі "Критика" за жовтень місяць з'являється стаття довіреного партійного критика О. Правдюка

під назвою "Куркульським шляхом", де в жорстокий спосіб скритиковано всю творчість Івана Багряного.

О. Правдюк писав:

"СОЦІАЛІСТИЧНИЙ наступ несе загибель куркулеві. Тому він скиглить і оскиряється одночасно. Куркуль лютує, нахабніє і, часом забуваючи про обережність, одверто з обрізом іде захищати себе. Такий своїм характером є виступ Багряного в його "Аве Марія". Поет, — пише далі Правдюк,

— наважився рішуче виступити проти радянського суспільства... Багряний

— хоче чи не хоче — перегукується тут із Маланюком". (Маланюк же всім нам відомий поет, про якого свого часу Володимир Сосюра писав: "Вельможний пане Маланюче, ми ще зустрінемось в бою").

Далі О. Правдюк писав: "Своїм виступом в "Аве Марії" Багряний довів, що він не тільки не мириться з радянською дійсністю, а й має намір боротися проти неї, змінити її. Ця сама тенденція вельми виразно відбива ється і в "Скельці". Багряний, — пише далі Правдюн, — у всіх історичних процесах 17-18 сторіччя бачить лише одне: національне поневолення України"... Закінчуючи свою погромну статтю, Правдюк каже: "Скелька" Багряного свідчить, що він не зробив повороту і не зійшов з старих позицій нлясововорожих пролетаріатові. Від самого початку поет став співцем куркульської ідеології і до сьогодні залишається таким".

Зрозуміла річ, що після такої рецензії чи статті, написаної за дорученням "згори", авторові ''Скельки" недовго довелося залишатися на волі. Він зрідка ще появляється в столиці, шукає заробітку в перекладах, але й ті, що його досі підтримували, працюючи в окремих редакціях чи видавництвах, поволі зникають під тиском початого розгрому українського культурного фронту.

В середині 1932 р. Багряний подає до В-ва "Література і Мистецтво" свій новий прозовий роман "Мариво", але його посилають на рецензію не куди-небудь, а до ЦК партії, звідки твір повертається з негативною рецензією Барана, який знову закидав авторові різні ідеологічні збочення. Рецензія настільки була безнадійно гостра, що авторові не дали навіть копії, що дуже рідко траплялось. Мені пощастило дістати і, щоб ніхто не знав, я дав йому копію тієї рецензії, про що Багряний згадував у розмові зі мною в Німеччині.

Бачачи таке упереджене до нього ставлення, автор хотів змінити ще назву твору і, за умовою зі мною, вислати його з якогось іншого міста чи залізничної станції, подавши фіктивну адресу і змінивши прізвище. Це б поліпшило становище тим, що рукопис послали б якомусь іншому звичайному рецензентові, а не до ЦК. Але НКВД скоро арештує Багряного і висилає на п'ять років на Далекий Схід. Арешт відбувся на вулиці. Багряний ішов на Москалівну до знайомих дівчат. На розі Сумської вулиці і Шпитального провулка до нього підійшов агент НКВД в цивільному і, не дивлячись у вічі, наказав іти за ним.

— Когда встрєтітє знайомих і будут спрашівать, ґаварітє "Іду на праґулку".

Справді, незабаром, мов умисне, назустріч Багряному ішли два письменники. Це були Валер'ян Поліщук та Олекса Слісаренко.

— А, Іване, куди мандруєш? — озвалися вони майже разом, не знаючи, що за кілька кроків від нього іде аґент НКВД, який його затримав.

— На прогулянку, — сказав Багряний, криво посміхнувшись і непомітно показавши пальцем на енкаведиста.

Поліщук відразу зрозумів і, засміявшись, сказав: "А, до фабрики-кухні". Всі письменники добре знали цей термін, бо в НКВД робили

ворогами, кого хотіли без всяких підстав, тобто "пекли" різноманітні вироки й провини.

Під час арешту в Багряного забрали всі рукописи, зокрема роман "Мариво", "Золотий бумеранг", поему "Маруся Богуславка", роман "Марко Когут" та інші.

На допиті слідчий Герсонський поставив перед Багряним руба: "Або доля поета Чупринки (його розстріляно у 1921 р. за участь у боротьбі проти рад. влади), або доля Тичини".

— Ще невідомо, яка буде доля Тичини, — відповів Багряний.

Під час допиту Багряний весь час відповідав українською мовою, а Герсонський говорив російською. Це дратувало слідчого, і він, нарешті, не витримав, крикнувши:

— Не ґаварітє со мной на етом сабачьєм язинє! Ето вам нє петлюровська организація!

Багряний запротестував і відмовився відповідати, назвавши слідчого контрреволюціонером. Прийшов інший слідчий, який говорив уже українською мовою. Йому Багряний пояснив, в чому справа. Герсонський теж став говорити ламаною українською мовою. Пізніше винликали Багряного на трійку. Янось прокурор запитав Багряного: "Що б ви зробили такому злочинцеві, як ви, коли б ви самі були на нашому місці?"

— Я б розстріляв, — відповів поет.

— Ну, що ви, так суворо?

— Та тому, що ноли ви дасте мені кілька ронів, то виховаєте з мене контрреволюціонера. Тож або випустіть, або розстріляйте...

Слідчі засміялись.

Діставши за вироком 5 років заслання, Багряний перебував на Далекому Сході, де було багато українців. 1936 р. він втікає з-під опіки НКВД і переховується між своїх людей в Буреїнсьному та Сучансьному районах. 1938 р. він осмілюється приїхати додому, але на четвертий день його заарештовують і ув'язнюють. Він знову просидів два роки й чотири місяці, аж до приходу німців.

Під час німецької окупації спершу він бере участь у місцевій ох-тирсьній газеті, зрідна містить статті у харківській газеті "Нова Україна" під псевдонімом "Сорок сорок", але, побачивши політику нового онупанта, припиняє працю в газетах. Заробляє в місцевому театрі, малюючи декорації та завісу, пише сатиричну п'єсу "Генерал", яку хотів поставити в Харківському драматичному театрі, але директор В. Кривуцький, боячись німців, не взяв її до постави.

У 1943 р. зустрічаю Івана Багряного у Львові. Це була велика несподіванка. Обидва ми дуже зраділи. А коли вік довідався, що я привіз з собою і його дві заборонені книжки — поему "Аве Марія" та віршований роман "Скелька", які він подарував мені ще у 1931 р., то його радість була подвійна. Позичивши у мене "Аве Марію" на тиждень для проф. В. Міяковсьного, який заніс деякі деталі до своїх бібліографічних нотаток, Іван Павлович повернув мені з доданим написом "Вірному й перевіреному другові Дмитрові від автора".

Тут, у Львові, Багряний пише свої "Тигролови", здобуваючи разом з Т. Осьмачкою на літературному конкурсі першу нагороду. Осьмачка дістав її за повість "Старший боярин".

Романом "Тигролови", що спершу вийшов у серії "Вечірня година" під назвою "Звіролови", у значно скороченому вигляді, письменник приніс у літературу нову тематику і нову майстерність. Він показав тут, що він не тільки майстерний поет, а і прозаїк. Роман змальовує втечу з поїзду і

життя в тайзі українського в'язня Григорія Многогрішного, його блукання по хащах Уссурійського краю, полювання на тигрів, на оленів, випадкову зустріч з місцевою дівчиною-українкою, романтичні взаємини та різні пригоди.

Цей роман виходить двома виданнями українською мовою в Західній Німеччині — 1947 р. та 1955. Працюючи в той час в Ново-Ульмівській гімназії та частково літробітником в редакції "Українських вістей", я почав листуватися з Вол. Винниченком. В листі я згадав, що свого часу я висилав йому авторські примірники з В-ва в Харкові. Він охоче відгукнувся, прославши мені на пам'ятку дещо з своїх творів. Довідавшись про моє листування, І. Багряний дав мені свій щойно виданий роман "Тигролови", попросивши вислати Винниченкові. Через деякий час я дістав відповідь, в якому письменник писав: "...Я читав Багряного тільки "Тигролови" і вважаю, що Багряний може виробитись на серйозного й дуже цінного письменника. Я не знаю, чи відповідає мистецькій дійсності обстановка фізична й психічна героїв його романа, але можу сказати, що він не може пройти безслідно у психіці читача. Деякі сцени врізаються в пам'ять. Буду щиро радий, коли він мені напише, і ми зможемо нав'язати ближчі відносини. В. Винниченко, Маз. "Закуток".

По одержанні відповіді Іван Багряний дав вибрані поезії "Золотий бумеранг", і я вислав. На книжці І. Б. написав: "Великому українському письменникові, з книжками якого під рукою я входив у життя, Володимирові Винниченкові на знак глибокої пошани і вдячности. Автор. 1.1. 1948, І. Багряний".

Цей відгук про "Титролови" письменника, що прочитав лише перший прозовий твір Багряного, дуже вимовний.

Цей роман у 1961 і в 1963 роках виходить двома окремими накладами німецькою мовою в Австрії з рекомендацією критики як найкращий твір для молоді.

Коли роман "Тигролови" вийшов англійською мовою у трьох в-вах — а саме у в-ві "Сен Мартін Прес" в Америці, а ще раніше у в-ві "Мек-мілен" в Лондоні та у в-ві "Бернса" в Канаді, — один з найбільших і найважливіших часописів Америки "Нью Йорк Геральд Трібюн" помістив 10 лютого 1957 р. на першому місці літературних оглядів ґрунтовну рецензію, яку написав американський письменник і професор Міямського університету Вальтер Гавікгорст під наголовком "Хвилююча повість про політичного втікача". Він писав: "...це безпосередня і захоплююча повість про життя поміж небезпекою, сваволею і смертю. Спеціальне досягнення цієї повісти, — пише далі професор, — є в її поєднанні ідилічного, сумного і похмурого... Ця гарно висловена й захоплююча повість пригод у той же час є захоплюючою повістю про досягнення політичної свободи..." і закінчує словами: "Це повість лицарства і хоробрости, несподівана у нашій незугарній літературі".

До речі цей твір був двічі перевиданий українською мовою у вільному світі і весь випроданий.

Ще живучи у Львові, І. Багряний нав'язує зв'язки з українським підпіллям, пише для упівців пісні, а пізніше виїжджає на Волинь і в Карпати в розташування УПА. Пише статті, малює плякати, працює у відділі пропаганди. Також бере участь у перших зборах Української Головної Визвольної Ради в Чехословаччині. З наближенням фронту наш письменний переїжджає до Австрії, а потім до Західньої Німеччини, де разом з іншими письменниками створює літературну організацію МУР (Мистецький Український Рух).

В Німеччині, не зважаючи на несприятливі таборові умови, письменник розгортає активну літературно-видавничу діяльність, організовує видання газети "Українсьні Вісті". Незабаром виходять з друку його нові ннниж-ки: "Золотий бумеранг", вибрані поезії за 20 років, п'єси "Генерал", "Розгром", "Морітурі", що йшла на німецькій сцені, та великий роман "Сад гетсиманський", що викликав багато різних відгуків.

Про "Золотий бумеранг", тобто про поетичний доробок І. Багряного, дуже прихильно писав відомий мовознавець і літературознавець Юрій Шерех: ...Це "поезія дерзання, життьової сили, незламної енергії. Поезія, що човном-душогубною пливе в неозорість і неосяжність". Вона "невговтана, несамовита і водночас лірична, сповнена людського тепла, відкрита почуттям, як степ вітрам... і насичена глибокою музичністю — такою ж мірою вияв стихійного таланту поета, як і солідної української школи".

Серед сатиричних творів І. Багряного, вміщених у збірці "Золотий бумеранг", маємо надзвичайно сміливий вірш "Батіг", де автор з великою майстерністю висміює такий простий "твір цивілізації", як батіг. В образі батога поет дошнульно висміяв гніт влади над безправною людиною. Ця тема зачіпає дійсність багатьох нраїн світу, та найбільше вона пасує до совєтської дійсности, де все ходить під батогом московської влади.

Його із шкіри зроблено простої

Руками людськими. Давно. В старі часи.

О, майстре перший з ери кам'яної!

Чолом тобі, найбільшому з усіх!

І автор, удавано славлячи винахідника цього батога, що пережив мільйони літ, зазначає:

Пройшли віки — геть чисто все змінилось, Ти чуєш? — все! І сонце вже не те. А твій батіг ні тлінь, ні смерть не з'їли. Ба, ні! Його ще навіть доточили, І руків'я в ньому золоте.

А далі автор підкреслює, що у нас тепер "цивілізація й культура", а тому батіг у нас уже із дроту, а не з шкури, бо спеціяльно для людей, а коли б'є, то здирає пас на серці і на тілі:

Спина, як тік. Взялися кров'ю шруби,

Та не кричи.

Бо буде ж все твоє!

Кусай!

Кусай, коли дають ще, сині губи!

Кусай до крови їх, як стане серце руба!..

О, як він б'є!!!

І Багряний з неменшою іронією й сарказмом над підрадянською дійсністю закінчує свій сатиричний твір словами:

Тож він відсіль, з країни казки й волі, Де Конституція —

святиня над усе, Тож він туди, де люди ходять голі, Туди

Цивілізацію несе!

Літературознавець Борис Подоляк високо оцінює цей твір Багряного, зазначаючи: "Полісмисловість сатири ставить її на вищий ступінь поетичний, а соціяльне звучання має загальнолюдське значення. Часто повторюваний рефрен про "країну казки й волі, де конституція — святиня над усе", країну, яка, проте, не тільки використовує це виключне знаряддя для своїх "вільних" і "щасливих" громадян, але за всяну ціну хоче ощасливити цим удосконаленням "з золотим руків'ям" батогом інші країни й інші народи". І проф. Б. Подолян, співставляючи твір Багряного з "Кавказом", каже, що в сатирі Багряного є щось від Шевченка.

Роман "Сад гетсиманський", що має 600 сторінок, вийшов у 1950 р. і приніс авторові новий успіх і славу. В цьому творі автор з великою мистецькою силою показав у синтетичній формі яскравий образ совєтської тюрми і облудного фальшивого правосуддя в країні, де "так вольно дышит человек". Автор проводить головного героя роману Андрія Чумана через багато випробувань і страшних ситуацій. Життя царсьної в'язниці, змальоване в творі Антона Чехова "Каторга і ссилка", блідне перед со-вєтською в'язницею часів Сталіна.

Відомий львівський редактор і журналіст Володимир Мартинець, що також багато поневірявся по польських в'язницях, писав про "Сад гетсиманський": "Признаюся, від часу "Землі" Стефаника і "Чотирьох шабель* Ю. Яновського ні один твір української літератури не зробив на мене такого сильного враження, як Багряного "Сад гетсиманський". Аж у цьому творі Багряний показав себе і переріс не тільки всіх інших наших письменників на еміграції, а переріс самого себе".

З'явились прихильні й глибокі своїм змістом і знанням справи рецензії в еспанській, польській та іншій пресі.

Широкознаний польський поет, перекладач і літературознавець Юзеф Лободовський надрукував велику й цікаву рецензію на роман "Сад гетсиманський" у паризькому польському журналі "Культура" ч. 1/39, 1951. Лободовський пише, що він прочитав безліч творів про підсовєтську дійсність, як польських, так і інших авторів. Серед них і Кравченко, і Кестлер, і Віктор Серж, і десятки інших. Деякі з них, пише Лободовський, як відомі книги Кравченка і Кестлера, здобули світову популярність. Проте, першу він називає "досить пересічною", а другу — гнітючою. І далі Лободовський пише: "Багряний описує таку страшну дійсність, про яку Кестле-рові навіть не снилося"... "З одного боку, — пише Лободовський, — книжка Багряного є разючим документом радянської дійсности, який перевищує силою вислову все, що дотепер на цю тему було написано, а з другого ж боку — є виразним свідоцтвом глибокого гуманізму автора, що на самому дні пекла зумів побачити людські прикмети навіть у найозвіріліших осібняків". Крім цього, Лободовський підкреслює, що,

незважаючи на гнітючу потворність описуваних речей", "Сад гетсиманський є книжкою в найвищому ступені оптимістичною".

Такі об'єктивні признання визначного чужинця, знавця літератури, говорять самі за себе, на користь Івана Багряного. Зрозуміло, не треба думати, що твори Багряного не мають помилок чи недоліків. Вони є, і рецензенти це згадують, але домінуюче значення, як зазначають вони, мають позитиви.

Сам Лободовський писав, що Багряний у своїй творчості часто буває нерівний, його поезії у збірці "Золотий бумеранг" неоднакової вартости, поруч дуже сильних зустрічаємо значно слабші, проте і ті слабші вищі пересічних. Так само говорить Лободовський і про недоліки в його прозових творах. У них він звертає увагу на багатослів'я, мітингові ефекти, забагато анекдотичних епізодів. А проте Лободовський каже, "Але значення цієї книжки, яку я не завагався назвати потрясаючою, переходить далеко межі звичайної літературної оцінки".

Його позитиви найкраще визначаються тим, що "Сад гетсиманський" у 1961 р. вийшов у перекладі французькою мовою. В цьому відношенні Іван Багряний, мабуть, перший із еміграційних українських письменників, мав щастя познайомити інші народи, інші літератури з українським підсовєтсьним життям. І в цьому велика заслуга нашого письменника Івана Багряного.

Не стану зупинятися на його драматичних творах, на повісті "Огненне коло", що змальовує трагічну боротьбу нашої молоді під Бродами, та на сатиричному творі "Антон Біда, герой труда", де автор спрямував своє мистецьке вістря проти радянських окозамилювачів — із східньоберлінського комітету, тобто проти репатріаційної пропаганди.

Показавши в цій книзі з великою сатиричною майстерністю всі страждання нашого народу під московським онупантом — злидні, голод,

роз-курнулювання, заслання, Багряний закликає до безкомпромісової боротьби з ворогом:

Нехай тих мук налито вщерть — Боротись! На життя і смерть!

І закінчує:

Ми прийдемо з усіх світів Із всіх розпуть Росії, — На втіху й щастя Матерів! Для ворогів же... в тій порі, Для них засяє Бог вгорі І Меч біля Софії.

Літературна та публіцистична діяльність Багряного певно била якраз у ціль, яскраво розкривала всю фальш підрадянської дійсности. Це бачимо хоч би й з того, що Москва вдається до нового трюку, щоб якось знесилити, демобілізувати нашого письменника: 12 червня 1956 р. Москва бере сина Івана Багряного — Бориса, який в той час перебував нібито в Червоній армії, і змушує його промовляти через радіостанцію комітету "За возвращеніє на родіну" до свого батька, тобто до Івана Багряного. Динтор радіостанції спершу вилив чимало бруду на унраїнську еміграцію, на українських самостійників і націоналістів, серед яних, мовляв, Багряний є одним з "главарів". Потім перейшов ближче до теми, сказавши, що Багряному пора б "подумати про своїх дітей і про повернення на батьківщину". Після цього радіодиктор робить раптом сюрприз — переносить слухачів до Охтирки, Сумської области і виводить перед мінрофон сина Бориса Багряного, який хоч і перебуває в Червоній армії, але в цей час опинився в Охтирці. І той же син починає просто гоголівську розмову з батьком-еміґрантом. Заявляючи, що він чув про нього багато поганого, а то й ганебного, і що він бажав був спершу відмовитися від батьна й на очах усіх розтоптати його ім'я, але потім, мовляв, переважило "синівське почуття", він вирішує говорити лагідніше, вмовляє батьна, щоб він "переоцінив свої діла й погляди". "Давай розберемося, батьку, в тому, що ти робиш, — говорить син Борис, і закликає батька припинити "ганебні на-нлепи на свою батьківщину і не вводити в обман своїх земляків, які страждають на чужині". Далі говорить, ян йому, Борисові, добре живеться і де, мовляв, це бачено, щоб

сирота міг одержати освіту, що в капіталістичній країні нічого подібного не побачиш.

Іван Багряний дав і на цю московську провокацію належну відповідь, а на адресу сина сказав: "Якщо ти — Остап, то ми з тобою знайдемо спільну мову, а якщо Андрій, то нема чого говорити". (Постаті з "Тараса Бульби"). Загартованої людини, що пізнала ціну московської комуністичної брехні на власній шкірі, не зломили ці підступні заходи.

У 1957 р. Іван Багряний випускає новий роман "Буйний вітер", у центрі якого показане життя української молоді, українського театру в одному місті, що дуже нам нагадує Охтирну. Поруч цього автор зумів змалювати реалістичними фарбами багато інших сторін підрадянського життя. Кожний розділ у романі — це нова картина. Тут і подорож молоді до села з виставою та показ сільських злиднів і голоду 1933 р. і показ тамтешнього базару,що дало авторові багато типових спостережень, і відвідини манастиря, і праця НКВД, яку тут репрезентує начальник Сазонов. Та найсильнішим моментом у романі треба вважати змалювання постави історичної драми "Маруся Богуславка" та напруження й боротьби, що викликала ця подія. У творі І. Багряний знову виявив себе чудовим майстром.

Роман "Людина біжить над прірвою" написаний був у 1949 р., а вийшов з друку у 1965, тобто через 16 років, уже після смерти автора. Цей твір змальовує долю української людини у вирі другої світової війни. Інженер-архітентор Максим Колот проходить через безліч страждань, допитів, тюрем, опиняється серед двох фронтів і, зрештою, після довгих мандрів, повних небезпек і ускладнень, повертається до рідної хати. Тут ми зустрічаємо багато потрясаючих нартин війни, втечі армії, психологічно напружених до краю сцен, яні міг змалювати тільни непересічний талант. До того ж ці зворушливі моменти такі типові, ніби взяті живцем із тодішньої дійсности. Тут і різні типи слідчих НКВД, і фрагменти тюремних обставин, і мандри радянського в'язня, що втін з етапу під час відступу армії й мандрує лісами й манівцями, шукаючи шляхів до рідного міста. В особі головного героя Максима Колота автор

показав непересічну людину із залізним характером, доброго патріота, що не заломлюється і в найтяжчі хвилини життя. У творі, видно, є багато автобіографічного, бо Іван Багряний сам був заарештований перед приходом німців і мандрував з етапом від Охтирки аж під Білгород, звідки йому пощастило втекти під час нападу німецьких літанів. Критика високо оцінила і цей посмертний роман, яний автор присвятив своїй дружині Галині. До неґативних сторін цього роману можна б віднести завеликий вступ до розгортання дії, багато одноматнітних міркувань над руїнами міста, церков та їх устаткування, що читається без великого інтересу. Але це торкається лише до вступу. Можливо, коли б автор був ще живий, то він би скоротив цю статичну досить розтягнуту описову картину.

Підсумовуючи все попереднє і взявши під увагу тривалу хоробу, погляньмо ще на обставини, в яких Іван Багряний творив, поставмо доробок інших еміграційних письменників, врахуймо його сотні палких статтей у газеті "Унраїнсьні вісті", його політичну діяльність і тоді побачимо, що його здобутки, його вклад у літературну скарбницю і в боротьбу еміграції проти ворога набагато перевищують можливості однієї талановитої й діяльної людини. Треба мати багато сил, великий талант, непохитну віру у свою працю, у свій нарід, щоб невтомно працювати і стільни зробити. Він, справді, був одним з найбільших літературних і політичних каменярів нашої спільноти на чужині.

Він тяжко переживав, коли з'являлися різні наклепи, обвинувачення його в комунізмі, що, зрозуміло, часто інспірувала московська агентура, а також його партійні противники, але рідко відгукувався він на те. Це бачимо хоч би й з одного передсмертного листа, якого знайшли на його столі. Він писав комусь із своїх друзів: "Друже мій!

Я вже задихаюсь. Щоби уявити, якого несамовитого напруження нервів і волі треба мені для витримування всієї зливи мерзости (та-ної безкінечної і такої немилосердної), треба взяти лише до уваги, що моя душа від природи — це душа поета і мистця. А значить вона зовсім не пристосована таку мерзоту витримувати — не має панцира, та я все це витримувати мушу. Мушу! Хто зрозуміє це слово!? Тому я зціплюю зуби,

нагинаю голову й іду до кінця мого призначення... Серце кожного поета і романтика мусить іти на Голготу". Так само як чутлива людина, він глибоко переживав кожний свій успіх. Пригадую, ноли ми у 1956 р. влаштували у Мельбурні літературний вечір, присвячений його творчості, з нагоди 30-річчя його літературної ді-яльности. Вислявши йому повідомлення про успішність вечора, а разом і привітальний лист від усіх учасників, яких було біля сто осіб, я дістав тоді з лікарні від Багряного такого листа: "...Окремо дякую за присланого, так багатьма особами підписаного листа. Коли б ви знали, як це дорого для мене коштує в моїх тяжких умовах такого душевного і нервового перенапруження. Це більше за цілі тисячі грошей. Взагалі цього жодною міркою не можна виміряти, бо почуття недаремности своєї праці і своїх терпінь не вкладається в звичайний вимір...".

Я знав особисто Івана Багряного з 1930 р. Він ніколи не був партійним, тобто не належав до комуністичної партії. Він ніколи не сидів на редакторському стільці, отже не був якимсь виконавцем завдань партії чи уряду. Він жив з літературних гонорарів за свої твори та головним чином за переклади. Для кращих письменників він був ідеалом, бо ніхто не міг так сміливо писати. Коли вийшов його роман "Скелька", якось письменник Олекса Слісаренко .тримаючи в руках цю книжну, з гордістю сказав про Багряного: "Це український Пушкін!" Коли Багряного заарештували, один з письменників, що й тепер живе в Україні, сказав: "Ну, цей не розколеться, — тобто на допитах не признається до незробленої провини і не буде виказувати інших".

Він мав міцне здоров'я, але, працюючи за десятьох, він мало звертав уваги на своє здоров'я, до того ж і різні наклепи, на що наша еміграція дуже щедра, зрештою розхитали його організм. Від 1949 р. він хоріє на сухоти, пізніше долучається цукрова хвороба, а врешті серце. Він якось писав у листі: "Я не боюся смерти, а боюся, що не виконаю того, що я мав зробити". Варто згадати, що в одному з своїх листів він турбувався, що хтось мусив би написати біографічний твір про Симона Петлюру.

І так більше 12 років Іван Багряний періодично був прикутий до ліжка, перебуваючи в шпиталі в Шварцвальді. Я не знав про дійсний стан його здоров'я за останній час І, не дістався Великоднього привітання, написав на початку липня нового листа з натякою, чи не розгнівався на мене за щонебудь. Майже за місяць до смерти, з датою 20. 7. 1963 р., я дістав відповідь. Це була остання вістка. Лист має 17 рядків, написаний на друкарській машинці, з якою він не розлучався і в лікарні. Він писав: "Дорогий друже Дмитре! Ноли б Ви побули тут коло мене й побачили ян я борюкаюсь за життя, Ви би не нарікали на мене, що не пишу листів. Щоб Ви знали, я ось уже рік не вилажу з лікарень, б'юся з хоробою, підданий різним лікарським маніпуляціям. Серце. Здається, моя пісенька проспівана. Зараз перебуваю в санаторії Ст. Бла-зієн, куди направила мюнхенська університетська клініка, оскільки хороба серця тісно переплетена ще й з ТБ (туберкульозою). Не нарікайте, що нема листів, як тільки буду в стані — напишу. Неодмінно. Нічого більше за тим немає, як то Ви собі припуснаєте...

Оце написав кілька рядків, а так ніби працював півдня кайлом у шахті.

Привіт усім! І найкращі побажання. Не сердьтесь! Ваш І. Багряний".

Цей лист нагадав останній лист Т. Шевченка до брата Варфоломея, де він 20 січня 1861 р. висловився в листі: "Утомився, ніби копу жита змолотив за одним заходом".

А наприкінці серпня надійшла страшна вістка про смерть Івана Багряного. З газет довідуємося про його останні години життя: "25 серпня о 6 годині вечора покійному стало особливо погано. Він викликав лікаря і сказав німецькою мовою: "Пане докторе, я вмираю..." Далі щось говорив рідною мовою, але ніхто з присутніх його не зрозумів. Йому дали застрики для полегшення болю, і він заснув. О сьомій годині, при черговому обході хворих Івана Багряного знайшли мертвим.

На його столі знайшли силу-силенну записок, проектів, переробок і доробок написаних розділів другого тому роману "Буйний вітер".